a permis, pe de o parte, să se limpezească definitiv părerile asupra valorii manuscrisului Leidensis, precum şi că fiind ocupat cu alcătuirea unui comentariu al Analelor[5] şi suferind şi de ochi, n-a putut să întreprindă un nou examen amănunţit al tuturor manuscriselor mai recente. Ediţia nouă apare, pe cît se pare, neschimbată, cu un scurt adaos la prefaţa (p. XX—XXII) şi unele completări bibliografice.

Problema esenţială şi pentru această ediţie rămîne deci valoarea ms. Leidensis, care, în ce ne priveşte, ni se pare neîndoielnică. E. Koestermann aduce, în afară de numeroase fapte de amănunt, un exemplu deosebit de semnificativ: acolo unde Mediceus dă un text absolut absurd: *quod ei cis uetticis plautio dimulauisset* (*Ann.*, XI, 30, 2,) pe care fiecare editor l-a emendat cum s-a priceput, Leidensis are *quod cicios uectios plautios dissimulauisset* (— Titios, Vettios, Plautios), confirmînd astfel conjecturile cele mai fericite. Aş mai adăuga la exemplele date de E. Koestermann unul singur, luat la întîmplare: *Ann.*, XII, 1.1 unde Mediceus dă absurdul *Claudio, caelibis uitae intonanti et coniugum imperiis obnoxio* şi unde Muret propusese să se citească *intoleranti*, ghicind de altfel sensul, Leidensis are *insolenti*, ceea ce reprezintă evident, forma originală.

În utilizarea noului manuscris E. Koestermann procedează de altfel cu multă prudenţă. El relevă existenţa unei serii de interpolări (v. p. XIV) de lecţiuni greşite datorate unui copist incult, dar şi a unor lecţiuni deosebit de valoroase ca urmare a independenţei lui faţă de Mediceus. Editorul arată că un bun criteriu este permanenta luare în considerare a stilului lui Tacit (« critica internă »), pe care el este în măsură să o facă, ştiind pe de rost o bună parte a operei lui Tacit (XXI). El însuşi atrage însă atenţia asupra prudenţei necesare în această direcţie la un scriitor atît de preocupat de varietate ca Tacit.

De altfel, după risipirea primului entuziasm al descoperirii, în noua prefaţă E. Koestermann se arată mult mai prudent în utilizarea noului manuscris şi formulează trei ipoteze asupra originii lui: 1) sau nu e derivat din Mediceus, 2) sau e dependent de el, dar conţine numeroase lecţiuni culese din alt izvor vechi, 3) sau emendaţiile prin care Leidensis întrece celelalte manuscrise sînt conjecturi dibace ale unor învăţaţi din sec. XIV şi urm. În prezent el este mai înclinat spre a doua soluţie (p. XXI) şi arată că cea de a treia, deşi are partizani, este mai puţin probabilă, căci ar fi de mirare ca aceiaşi învăţaţi care ar fi dat conjecturi atît de fericite ca acele prin care Leidensis întrece celelalte manuscrise să fi lăsat nemodificate atîtea absurdităţi.

Remarcăm că deosebirea dintre primele două ipoteze şi cea de a treia este esenţială, căci în timp ce primele presupun existenţa unui alt arhetip alături de Mediceus, cea de a treia reduce variantele preţioase din Leidensis la simple emendări ulterioare. Credem că un examen atent al tuturor manuscriselor *deteriores* ar aduce mai multă lumină în această privinţă. În orice caz experienţa făcută cu Leidensis dovedeşte că ele nu mai pot fi neglijate, cum s-a făcut pînă acum, şi urăm, de aceea, lui E. Koestermann să aibă timpul şi forţa necesară pentru a face un nou examen al manuscriselor, fiind cel mai indicat pentru aceasta.

C. Poghirc

AULUS GELLIUS, *Nopţile atice*. Traducere: David Popescu. Introducere şi note: I. Fischer. (Scriitori greci şi latini, IX) Bucureşti, Editura Academiei, 1965. LXXX — 605 p. in 8°.

Editura Academiei, care a adus şi aduce ştiinţei româneşti servicii nepreţuite, a îmbogăţit literatura noastră de specialitate cu o valoroasă ediţie a *Nopţilor atice* ale lui Aulus Gellius, rod

[5] Comentariul la primele trei cărţi a şi apărut la Heidelberg în 1963.

https://biblioteca-digitala.ro

al colaborării dintre un cunoscut traducător din scriitorii latini, profesorul David Popescu, şi excelentul latinist care e lectorul universitar I. Fischer, şeful Sectorului de filologie clasică din Institutul de lingvistică al Academiei. Volumul pe care-l semnalez se deosebeşte de alte lucrări din aceeaşi colecţie prin aceea că, pe lîngă versiunea românească a textului antic, oferă cititorului o amplă introducere şi un şi mai amplu comentar, care, împreună cu indicii numeroşi şi bine făcuţi, reprezintă un instrument de lucru fără echivalent în vreo altă limbă. Trebuie să fim deci recunoscători celor doi colaboratori pentru munca lor sîrguincioasă şi, faţă de rezultatul obţinut, să le arătăm o luare aminte mai mare decît acea pe care o acordăm de obicei, în aceste pagini, traducerilor din clasici.

Versiunea lui David Popescu e frumoasă şi firească, într-o limbă ferită deopotrivă de arhaismele căutate şi de neologismele supărătoare. Faţă de anevoinţa originalului, exactitatea ei mi se pare tot atît de remarcabilă, ceea ce nu-i puţin lucru cînd e vorba de un autor care scrie despre cîte în lună şi-n soare, sub o formă întotdeauna concisă şi uneori de-a dreptul enigmatică. O citire atentă mi-a revelat numai puţine inadvertenţe, din care una mai supărătoare, pe care o semnalez atenţiei traducătorului. La p. 25, în cuvîntarea lui Taurus, e evident că înţelesul originalului nu poate fi: « ca şi cum ar *intra în altar* cu picioarele nespălate »: « altarul » celor vechi era un jertfelnic în aer liber, de care se putea cineva apropia, dar în care nu putea intra. De fapt textul latin sună: *qui repente pedibus inlotis ad philosophos deuertunt* », bine redat de traducător un rînd mai sus: « cei ce se duc la filozofi fără nici o pregătire ». Comparaţia cu altarul e deci nu numai deplasată, dar şi inutilă. Adaug că, la p. 430, redarea substantivului *gutus* (sau *guttus*) prin « carafă » e un anacronism , în măsura în care pentru cititorul modern carafa e un recipient de sticlă: traducerea « ulcior » sau « ulcioraş » ar fi fost deci mai potrivită cu forma şi natura vasului menţionat în original.

Voi zăbovi mai mult asupra contribuţiei lui I. Fischer la înţelegerea şi explicarea *Nopţilor atice*, pentru motivul că *Introducerea* e în realitate o succintă monografie a autorului latin, în care se examinează principalele probleme ridicate de scriitor şi de operă: literatura de erudiţie şi preocupările ştiinţifice la Roma, publicul lui Aulus Gellius, viaţa şi personalitatea acestuia, planul şi compoziţia *Nopţilor atice*, răsunetul scrierii în antichitate şi în vremile mai noi.

Planul adoptat e judicios, în măsura în care o corectă înţelegere a intenţiilor lui Aulus Gellius, şi deci şi o judecată întemeiată asupra *Nopţilor atice*, nu se pot concepe decît în cadrul dezvoltării ştiinţei şi preocupărilor erudite la romani. Autorul a fost deci bine inspirat deschizîndu-şi *Introducerea* cu o schiţă a formării în cadrul culturii latine a unor discipline ca istoriografia, istoria dreptului profan şi religios, istoria şi teoria literară, filologia (în înţelesul de studiu lingvistic al textelor) — cărora le consacră paragrafe speciale, concise, dar remarcabile prin precizie şi acuitate. În lumina acestor desluşiri, apare limpede ceea ce D-sa numeşte « caracterul de compilaţie » al literaturii ştiinţifice romane. În acelaşi timp, apare limpede şi îndreptăţirea unei lucrări ca *Nopţile atice*, destinată unui număr restrîns de cititori din clasele privilegiate, acei pe care F. îi numeşte « aristocraţii Romei şi ai imperiului, dornici de a obţine informaţii rapide şi uşor accesibile în cît mai variate domenii, aşa cum devenise necesar, din punctul de vedere monden, în cercurile al căror gust se formase la şcoala frontonianismului şi a celei de a doua sofistici » (p. XXVIII).

Al treilea capitol al *Introducerii* e consacrat vieţii şi formaţiei lui Gellius, atît cît pot fi reconstituite pe temeiul propriilor sale mărturii. Acestea sînt rare şi vagi: se poate totuşi spune că F. a ştiut să folosească în chip abil pînă şi cele mai neînsemnate indicaţii ale textului. Astfel, dacă nu adaugă la cunoştinţele noastre despre om şi epocă, paginile sale reprezintă o perfectă sistematizare a rezultatelor obţinute în mai multe veacuri de cercetări erudite, scrise în toate limbile lumii.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceeaşi caracterizare se aplică şi ultimului capitol al *Introducerii*, consacrat unui examen multilateral al *Nopţilor atice*, de la data şi condiţiile redactării operei pînă la sursele ei de inspiraţie şi la aportul autorului în feluritele domenii de erudiţie. Ca primele trei capitole, şi acesta vădeşte însuşirile de cercetător ale autorului: informaţie exhaustivă, capacitate de sinteză, darul rar al formulării elegante şi concise. Totul se încheie cu o dublă bibliografie: a principalelor ediţii gelliene, începînd cu ediţia *princeps* din 1469, şi a lucrărilor citate mai des în *Comentariu*.

Înainte de a-mi încheia consideraţiile asupra *Introducerii*, aş vrea să remarc că gustul pentru formele arhaice de exprimare şi, îndeobşte, pentru curiozităţile istorice şi lingvistice e, în societatea romană, mai vechi decît o lasă să se înţeleagă fraza reprodusă înainte, care-l pune în legătură cu influenţa lui Fronto şi cu apariţia celei de a doua sofistici. Tot aşa, fie şi ca o observaţie lăturalnică, ţin să spun că greu se va găsi un istoric al Romei care să subscrie aspra judecată exprimată la p. XVIII cu privire la Hadrian: bogata literatură închinată în zilele noastre urmaşului lui Traian arată singură că ne găsim înaintea unei personalităţi ieşite din comun, a cărei operă de guvernămînt a influenţat în multe privinţe evoluţia ulterioară a imperiului.

În legătură cu cea de-a doua contribuţie a lui F. la cunoaşterea lui Gellius, *Comentariul*, trebuie spus, în primul rînd, că natura lucrării explicate, conţinutu-i variat, necesită din partea comentatorului cunoştinţe cvasi-enciclopedice, cel puţin în cuprinsul lumii vechi; în al doilea rînd, că — cu excepţia cărţii I, adnotată în 1936 de Hazel Mary Hornsby — *Nopţile atice* nu s-au mai bucurat de un adevărat comentariu de la începutul sec. al XVIII-lea (mai precis din 1706, anul apariţiei la Leyda a ediţiei celor doi Gronovii: Ioannes Fridericus şi fiul acestuia Iacobus). Luînd asupră-şi întocmirea unui asemenea instrument de lucru, la nivelul cunoştinţelor secolului nostru, F. dădea dovadă de o mare cutezare. Modul cum a ştiut să-şi ţină făgăduiala, de altă parte, îi dă dreptul la recunoştinţa tuturor cititorilor lui Gellius, şi în primul rînd a latiniştilor, care vor găsi în notele sale, uneori foarte întinse, nu numai obişnuitele deslușiri în marginea unui text dificil, dar absolut toate indicaţiile necesare unei înţelegeri spornice a lucrării. Nenumăratele citate care împestriţează paginile *Nopţilor atice* sînt identificate şi raportate la cele mai noi ediţii ale textelor respective; despre autorii lor — în multe cazuri abia cunoscuţi sau necunoscuţi cu totul — ni se dau amănunte conforme cu stadiul prezent al cunoştinţelor. Vechile instituţii romane — politice, juridice, religioase, — se lămuresc cu ajutorul celor mai noi contribuţii în materie, iar faptele de limbă menţionate de scriitorul latin sînt examinate cu priceperea unui temeinic cunoscător al lingvisticii indo-europene.

Atîta desfăşurare de erudiţie poate părea — şi e — oarecum disproporţionată cu cadrul în care se inserează: o traducere în româneşte a *Nopţilor atice*. Se poate de asemeni exprima regretul că limba în care e scrisă va constitui o piedică în calea unei largi difuzări a lucrării. Acestea sînt însă consideraţii asupra cărora ar fi de prisos să zăbovim. Pentru recenzent e o satisfacţie să constate publicarea de un român a unei cărţi de acest nivel şi această mulţumire va fi împărtăşită de toţi cîţi se preocupă de viitorul studiilor clasice în ţara noastră [1].

D. M. Pippidi

---

[1] Dintre indicii care înlesnesc folosirea textului, se cuvine relevat în special acel de nume proprii, care, în condiţiile în care a fost realizat, reprezintă o adevărată prosopografie gelliană. Afirmaţia trebuie luată în sensul ei cel mai deplin. E vorba, într-adevăr , nu numai de o simplă înşirare de nume, oricît de completă, nici numai de identificarea unui număr oarecare de indivizi citaţi de Gellius într-o formă incompletă. Despre fiecare persoană inclusă în listă ni se dau informaţii biografice, concise dar sigure, şi tot aşa despre scrierile lor citate în textul gellian, ale căror fragmente sînt identificate şi raportate la ediţiile cele mai noi pe care autorul le-a

https://biblioteca-digitala.ro